

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ЛЕКСЕМИ „ЛІС” У ТВОРАХ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Олена Кардашук. Семантичний простір лексики „ліс” у творах Ольги Кобилянської.

Проаналізовано реалізацію семантичної структури лексики „ліс” у творах О. Кобилянської. Вивчення інтерпретацій образу лісу дозволяє визначити його функціонування в різноманітних контекстах. Ці структури відбивають художнє бачення О. Кобилянської, її розуміння моделі світобудови, семантично наповнюючи лексику „ліс” новими конотаціями.

Ключові слова: семантична структура, семема, семантичний простір, лексичне значення.

Елена Кардашук. Семантическое пространство лексики „лес” в произведениях Ольги Кобилянской.

Статья посвящена анализу реализации семантической структуры лексики „лес” в произведениях О. Кобилянской. Изучение образных интерпретаций лексики „лес” в этих произведениях позволило выделить авторские коннотации в семантическом пространстве лексики.

Ключевые слова: семантическая структура, семема, семантическое пространство, лексическое значение.

Olena Kardaschuk. Semantic space tokens „forest” in the works of Olga Kobylyanska.

Realization of semantic structure of lexeme „forest” in novels of O. Kobylyanska. The study of interpretations of appearance of the forest allows to define his functioning in various contexts. These structures remove artistic vision of O. Kobylyanska, her understanding of model of the universe, semantically filling lexeme „forest” new connotation.

Key words: semantic structure, sememe, semantic space, lexical meaning.

В українському мовознавстві на сучасному етапі широко розгорнулися когнітивні дослідження, у яких з'ясовується, як світ (навколишня дійсність) відбивається у мові. Цей образ світу, засвідчений мовою, відповідає поняттю „мовна картина світу”, тобто спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу тощо [8, с. 87]. Ціла низка українських вчених вивчає художні концепти (В. Кононенко, Н. Сологуб, М. Скаб, К. Голобородько, О. Кардашук, М. Свердан та ін.); розвивають певні теоретичні положення когнітивної лінгвістики (співвідношення концептуальної та мовної картин світу тощо) – О. Селіванова, В. Іващенко; вивчають мовні концепти в етнологічному аспекті В. Жайворонок, та ін.; концепти сакральної сфери – М. Скаб.

Отже, дослідники розрізняють концептуальну і мовну картини світу, відносячи до першої сукупність знань про світ, а до другої – означування основних елементів концептуальної картини світу та експлікацію її засобами мови [7, с. 122]. До цілісних картин світу, безумовно, належить і художня, що являє собою картину суб'єктивних світів, а в поєднанні з міфологією та філософією має здатність досягти певної адекватності світорозуміння. Художня мовна картина світу, відбиваючи набуті традиції художнього пізнання дійсності й сучасні творчі пошуки в мистецтві, виразно демонструє естетичний напрямок розвитку мови в цілому. Для неї характерне наповнення символами, зокрема національними, трансформованими народними образами, авторськими актуалізаціями й естетичними оцінками відтворюваних явищ. При цьому беремо до уваги також позатекстові чинники, передусім контекст культури, а також соціальні параметри та характер читачього сприйняття.

У сучасному українському мовознавстві створено школу лінгвістичного аналізу художнього тексту. Це праці С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, М. Сологуб, Л. Ставицької, Ю. Лазебника, А. Мойсієнка та ін. Проте на сьогодні ще мало досліджень, присвячених ідіостилі українських письменників. В умовах незалежності України поглибився інтерес не лише до штучно вилучених із мовно-літературного процесу письменників, а й до знаних, хрестоматійних, творчість яких в наш час можна досліджувати глибше, вільніше, без ідеологічного тиску, під кутом їхнього світобачення та естетичного кредо. Великий інтерес у цьому плані становить творчість Ольги Кобилянської.

У кожного митця традиційно виділяють твір, який є своєрідною „візиткою” автора. З цим твором асоціюються ідейно-естетичні пошуки письменника, в ньому найбільш яскраво реалізуються можливості творчого методу автора і найсильніші сторони його обдарування. У

творчості Ольги Кобилянської такий твір – повість „Земля”, крім нього, ми долучили до аналізу низку новел („Битва”, „Віщуни”, „Природа”, „Час”, „Жебрачка”), нарис „Осінь” та повість „У неділю рано зілля копала”.

Стаття продовжує низку праць присвячених концептуальному аналізу ключових слів у творчості знаної буковинської письменниці. Нами поставлено **за мету** з’ясувати семантичний простір лексеми „ліс” у творах Ольги Кобилянської.

Найближче знайомство з письменником дають його щоденники та автобіографії. Для Ольги Кобилянської щоденник був розрадою, втіхою і смутком. Вона вела його впродовж восьми років своєї юності – з 1 листопада 1883 до 19 квітня 1891 року. У своїх записах не раз зізнається, що дуже любить природу, відчуває всі її відтінки й порухи, часто ходить до лісу, і він є її натхненням у написанні творів. Із щоденникових записів, бачимо, що ліс був для Ольги Кобилянської: 1) **пошуком самої себе** : „...а я – знайти захисток у їхніх обіймах, як знаходжу його в зеленому, врочистому лісі, що так ніжно шелестить до мене, оберігає казки про богів і своєю мовою нашіптує схвилюваній душі слова розради... О чарівний лісе!” (5, с. 67); 2) **половиною, парою**: „...Ліс, місяць, смереки – ось хто моя пара. Я не хочу силувати себе до спокою, бо це не життя. Як можна жити, коли ти не гориш?... Хоч би мені довелося до крові битися чолом об кожну ялину, я однаково хотітиму в ліс...” (5, с. 35); 3) **витвором Всевишнього**: „Цей витвір Всевишнього підносив мені душу, я була сама серед священної самоти. Господи, чи Ти є, чи Тебе нема? Якби я могла затримати в своїй душі цю хвилину, в яку пишу ці слова! Але ні, це неможливо...” (5, с. 144); 4) **дзеркалом душі**: „Природа часто буває дзеркалом душі...” (5, с. 317). Натомість в „Автобіографії” знаходимо таке сприйняття лісу: 1) **стимул для творчості**: „Сама моя фантазія диктувала мені на папір повісті, новели і стихи. Я ж не знала ще тоді що треба звертатися з сюжетом до живого життя, я була несвідомим, молодим, диким романтиком, замкненим, так сказати б, в лісах і горах, з очима, зверненими в гущавину лісу. А той ліс... скільки б і кликала до нього молода груди живим тужливим голосом за життям – він мовчав і заодно шумі” (5, с. 328); 2) **душевна сила**: „А що воліла бути самотною, чим у товаристві, що не могло мене вдоволити, я робила довгогодинні проходи серед природи, де набирала сили й розкошувала на шпильх гір між широкораменними соснами, вслухаючись в їх шум” (5, с. 302); 3) **творче натхнення**: „З одної з таких дальних прогулок привезла з собою з великого лісу здобуток, а це – „Битву”, котру бачила я власними очима, перебувши більше, як день, у лісах і де мала нагоду бачити боротьбу робітників з столітніми великанами, соснами та смереками” (5, с. 321).

Отже, ліс завжди хвилював Ольгу Кобилянську. Він став одним з головних „персонажів” у багатьох творах письменниці. Аналіз слововживань лексеми „ліс”, трансформацій її семантичної структури, образне навантаження тощо дозволило визначити її як ключове слово. Термін „ключові слова” давно використовується в науковій літературі. Використовують також й інші назви для позначення цього поняття: слова-скріпи, лейтмотивні слова (В. Адмоні, Г. Сільман, С. Бочарок, Н. Кожевникова), тематичні слова (Д. Малявін), опорні ключові метафоричні словоформи (Т. Матвєєва), концептуальні слова (В. Петровський), ключові слова (Л. Зубова, В. А. Кухаренко), слова-символи (М. Гіршман, Д. Малявін, Н. Сологуб). Майже у всіх визначеннях ключових слів, що стосуються аналізу та сприйняття художнього тексту, йдеться про контекстуальне прирощення смислу, про виникнення естетичного значення в ключових словах у порівнянні із звичайним словом, про суб’єктивну модальність, підкреслюється зв’язок ключового слова із специфікою індивідуального стилю письменника.

Семантичний простір слова визначається як сукупність його значень, що функціонують у мові й мовленні та реалізуються в усіх напрямках розгортання його семантики.

Семантичний простір певного слова не існує як явище саме по собі, а є частиною системи, аналіз же семантичного простору окремого слова може дати уявлення й про певний фрагмент лексико-семантичної системи в цілому, якщо його розглядати у співвіднесеності із семантичними просторами інших слів, які мають стосунок до аналізованого [7, с. 56]. Парадигматичний вимір слова звичайно виявляється у словниковій статті, де певним чином зафіксована семантична структура слова. Найбільші зміни в семантиці слова відбуваються в художньому тексті, тобто значення слів часто характеризуються багатшою семантикою, можуть супроводжуватися семантичною конденсацією, дифузністю тощо [6, с. 122], і саме це дозволяє з’ясувати механізми формування та реалізації авторських картин світу.

Таким чином, семантичний простір слова – це вся сукупність його значень, що функціонують у мові й мовленні та реалізуються в усіх напрямках розгортання його семантики.

Уведення в обіг такого способу моделювання лексичної семантики як семантичний простір слова, на нашу думку, є актуальним, тому що останнім часом велику увагу приділяють мікролінгвістичним дослідженням [7, с. 16]. Використання поняття семантичного простору слова, як ми вважаємо, дозволить змоделювати повну картину функціонування семантики слова у мові, а зведений опис семантичних просторів усіх слів мови міг би бути одним з варіантів опису функціонування лексико-семантичної системи мови загалом.

У творах Ольги Кобилянської нами з'ясовано семантичний простір лексеми „ліс”, семантичну структуру якої визначаємо на підставі розгляду словникової дефініції (У Словнику зафіксовано 2 значення). У повісті О.Кобилянської „Земля” поняття „ліс” представлено такими словосполученнями: „великий ліс”, „сусідній ліс”, „малий ліс”. „**Великий ліс**” у творі О.Кобилянської – це: 1) той, що творить зелений мур: „...і якби не той великий ліс, що тягнеться по західній стороні села і творить зелений мур поперек широкої площини, щоб обмежити її розмах” (4, с. 6); 2) той, що є панським лісом: „Ліс панський. Власність приватна” (4, с. 6); 3) старий величезний, що стоїть біля села як велетенський мур: „Мала хатина, що стояла посередині малого садка, була стара й похила, і здавалося, що по кожній сильній тучі щораз більше похилилася в сторону лісу” (4, с. 84); 4) що був поважним і стурбованим: „Великий ліс, що задержався коло села, виглядав поважно і стурбовано, і лиш десь-не-десь дрижало замираюче пожовкле листя на чорному гіллі, зазеленілась якась витривала рослинка на землі, зрештою лежали лиш грубі верстви обпалого листя у пнях дерев і панувала тиша...” (4, с. 94). „**Сусідній ліс**” у повісті виступає самостійною, активно діючою особою. Письменниця змушує нас звернути увагу на те, що ця „дійова особа” втілює певну чужу, ворожу людям силу. „Надвечір, – пише О.Кобилянська, – загубилась десь мряка і густий дощ спустився на землю. Сусідній лісок, що визирювався неустанно на рівнину села своїми темними очима, закутався в миготливу темряву і ждав” (4, с. 103). Протягом всієї повісті, аж до трагічної загибелі Михайла й не менш трагічної моральної смерті Сави, ліс „чигає” на людей, „манить”, „притягує” їх до себе, „слідкує” за ними й постійно „жде”, „чекає”, „вичікує” чогось. І лише після того як непоправне сталося, як гріх братовбивства був доведений, ліс перестає „ждати”, „чигати”, „ліс лежав замкнений у собі, вдоволенний.” (4, с. 212) Отже, ліс винен у злочині братовбивства! Це він, ліс, увесь час мав до себе людей (згадаймо Анну, яка панічно боялася його притягальної страшної сили), доки не заманив Саву, не „виговорив” йому всього, що зробило злочин можливим, щоб, врешті, вдовольнитися своєю перемогою над людиною. У повісті „У неділю рано зілля копала” це такі значення – „жива істота”, „порятунок від смерті”, „сховище злих духів”, „вимір самотності”, „той, кому можна довірити таємниці”; у новелі „Битва” – „територія, заросла деревами”, „жива істота”; у новелі „Віщуні” – „костьоль”, „сенс життя”, „рай”, „місце, у якому людина є паном в убогій одежі, але з чистою душею”, „той, що передчуває смерть”; у новелі „Природа” – „місце душевного відпочинку”; у нарисі „Осінь” – „краса природи”; у новелі „Час” – „спомин за минулим”; у новелі „Жебрачка” – „живий організм”.

Досліджуючи художній простір творів Ольги Кобилянської „Земля”, „У неділю рано зілля копала”, „Битва”, „Віщуні”, „Природа”, „Осінь”, „Час”, „Жебрачка”, ми визначали основні просторові характеристики цих творів (місце дії та його зміни, тип простору), а також функцію концептуальної просторової лексеми „ліс”. У повісті „Земля” концептуальна лексема „ліс” представлена кількома номінаціями: „великий ліс”, „панський ліс”, „сусідній ліс”, просторову семантику повісті утворює образно-асоціативна парадигма: земля-поле (лан) – місто; ліс – великий ліс – маленький лісок – „сусідній” ліс; дорога, бурдей „доля”, „багатство”, „життя”, „злочин”, „смерть”, „велика радість”, „великий смуток”, „праця”, „каяття”. Тобто, у коло образів художнього простору входять слова, що позначають абстрактні поняття і конденсують знання про світ. У просторі повісті „У неділю рано зілля копала” ліс є місцем, в якому перехрещуються всі важливі події і при цьому він займає чітко окреслене місце – під горою Чабаницею. Художній простір новели „Битва” обмежений певними рамками – це *смерековий ліс у Карпатах*. Зміни ж лісу („праліс” – зрубані смереки – залишені пні) визначають динаміку простору цього твору. Художній простір новели „Віщуні” – контраст білого і чорного кольорів, що є домінантою сюжету і визначає переміни лісу. У новелі „Природа” художній простір побудований на ідеї

протиставлення *міста лісу*, при чому *місто* визначається як „*долина*”, а *ліс* знаходиться на *горі*. У нарисі „Осіню” лексема „*ліс*” формує художній простір твору на основі синтезу зорових та слухових образів, а в новелі „Час” виступає обрамленням та реалізується у символічному значенні „*простір того, що існує в пам'яті*”. Художній простір новели „Жебрачка” розділений на вимірний (кімната та сто кроків від неї) та *фоновий*, яким є *ліс*.

Отже, лексема „*ліс*” у досліджуваних творах реалізує різноманіття потенційних і вірогідних значень, що пов'язано насамперед із сприйняттям лісу Ольгою Кобилянською, який для неї був джерелом натхнення, розради, любов до якого вона зберегла на все життя („Щоденник”, „Автобіографія”).

Література

1. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту / К. Ю. Голобородько // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь, 2002. – № 32. – С. 27 – 30.
2. Кардашук О. Концепт *каяття* в повісті Ольги Кобилянської „Земля” / О. Кардашук, О. Кульбабська // Наукова спадщина професора Семчинського і сучасна філологія: Зб. наук. праць: У 2-х ч. – К.: Київський університет, 2001. – С. 135–140.
3. Кардашук О. В. Реалізація семантичної структури лексеми „ліс” у творі О. Кобилянської „Земля” / О. Кардашук, Л. Душак // Матеріали Всеукр. Наук.-практ. конф. „Мовна комунікація і сучасні технології у форматі різнорівневих систем”. – Горлівка: Вид-во ГДПІМ, 2009. – Вип. 17. – С. 101–105.
4. Кобилянська Ольга. Твори в 2-х томах / Ольга Кобилянська. – Т. II. – К.: Вид. Худож. Літ. „Дніпро”, 1980. – 597 с.
5. Кобилянська Ольга. Слова зворушливого серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / Ольга Кобилянська / Упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. – К.: Дніпро, 1982. – 359 с.
6. Лисиченко Л. Лексико-семантична система української мови. Харків. Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди / Л. Лисиченко. – Х. – 1997. – 129 с.
7. Скаб М. В. Закономірності концептуальної та мовної категоризації сакральної сфери / М. В. Скаб. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
8. Штерн І. Вибрані топіки та лексики сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І. Штерн. – К.: Арт Ек, 1998. – с. 87.